

KATONA ADÁM

A „POZITIVISTA” GYÖRGY LAJOSRÓL

Egy emberöltőn keresztül nemcsak a romániai magyar tudományosság egyik legbuzgóbb munkása, hanem fontos, irányt szabó egyénisége is volt. Élete jórészében a barikád túlsó oldalán állott. A halála óta eltelt huszonegy esztendő, mely a romániai magyar irodalom szocialista korszakának gazdag kibontakozását, eszmei-művészi megerősödését jelentette, lehetővé teszi György Lajos irodalomtudományi életművének tárgyilagos értékelését.

Az utóbbi két évtizedben általánossá vált minálunk a két legátfogóbb hatású, múlt században keletkezett polgári történetfilozófiai irányzat: a pozitívizmus és a szellemtörténet egyetemleges elutasítása. Az elvi, eszmei elhatárolódás, tagadás teljes mértékben jogosnak látszik, ha arra gondolunk, hogy kétségtelenül mindkettő a polgári eszmevilágban, illetve annak válságában gyökerezik. Önmagában már az is jellemző, hogy a bukott júliusi forradalom után lesz hallatlanul népszerű a pozitívizmus alapvetése, Comte műve, a *Cours de philosophie positive* (1830—1842); és egy félszázaddal később, a párizsi kommun vérbefojtását követő forradalmi hullámvölgy évtizedében, 1883-ban jelenik meg Dilthey híres könyve (*Einleitung in die Geisteswissenschaften*), a pozitívizmust tagadó szellemtörténet igazi „bevezetéseként”. Ugyanakkor az is tény, s ezt gyakran mellőztük vagy elfelejtettük, hogy a pozitívizmus, akárcsak a vele feleselő szellemtörténet, nem jelentett mindig és közvetlenül a retrográd társadalmi erők számára sem ideológiai támogatást.

Köztudott, hogy a pozitívizmus a korabeli természettudomány egzakt tényszerűségét kívánta általánosítani, átplántálni a társadalomtudományok területére. Sikertől is rászoktatnia a társadalomtudományok művelőit a tények lelkiismeretes kritikájára, az adatok megbecsülésére, az aprólékos tárgyi előkészületre, s megteremténie a segédtudományok — a történelem, irodalomtörténet, művészettörténet segédtudományainak — egész rendszerét. Az sem mellőzhető tény, hogy a pozitívizmus talaján fejlődött ki a társadalom egyetemes tudománya igényével fellépő polgári szociológia, a társadalmi statisztika számos ága, az összehasonlító művelődéstörténet és a modern pszichológia Wundt fémjelazte irányzata. A pozitívista kutató szemléletbeli semlegességet igyekezett megőrizni vizsgálódásának tárgyával szemben, csak tényeket kívánt megállapítani, és általában tudatosan lemondott a nagyobb összefüggések vizsgálatának, a szélesebb általánosításnak igényéről. Jellemző módon a pozitívizmus már egyik legjobb korai képviselőjénél, Taine-nél is a műalkotás elemzése egyszerű tartalmi ismertetéssé szűkült. Ugyanakkor ez az irányzat „elűzte magát az irodalomkritikát, és magából az irodalomból csak annyit tűrt meg, amennyit példatárként felhasználhatott. Az irodalom e tudománynak inkább ürügyévé vált, semmint lényege szerinti ügyévé” — állapítja meg Sötér István *Az irodalomtudomány dilemmája* című tanulmányában (*Kritika*, 1970. 8.). Tény, hogy a keletkezése után eltelt félszázad során a pozitívizmus eléggé kimerítette lehetőségeit, „kifáradt”, s egyre inkább aprólékos adathalmazossá degradálódott.

A szellemtörténeti iskola követői viszont a társadalmi jelenségek nagy összefüggéseit, a fejlődés egész korszakainak általános jegyeit keresték, és az egyes jelenségeket a megtalált átfogó összefüggéseknek igyekeztek alárendelni. A szintézist elsődleges feladatának tekintő, a történelmi fejlődés elvi színvonalú, egységre törekvő magyarázatának igényével föllépő, különben sohasem egyöntetű, hanem mindig több-

rétegű, sokszintű szellemtörténet tehát megjelenésekor a pozitivizmus ellenlábasként határozottan a tudományok fejlődésének irányába mutatott. S akár csak korábban a pozitivizmus, megtermékenyítően hatott egész sor tudományra. Követőinek munkássága nélkül a művelődéstörténet, az alkotáslélektan, az irodalom-szociológia s különösen a stílustörténet és stíluskutatás (Wölfflin—Strich) nem állhatna világszerte jelenlegi szintjén. A tudományok természetes fejlődése eredményezte viszont, hogy megjelenésétől egy emberöltőnek sem kellett eltelnie, s művelői jórészenek irracionálizmusa, túlzásba vitt pszichologizmusa miatt a szellemtörténet is túlhaladottá vált mint módszer és mint gondolkodást meghatározó keret.

„Csak“ pozitivistá irodalomtörténész?

Mindkét irányzat a magyar művelődéstörténetben az európaihoz viszonyítva jelentős időbeli fáziseltolódással jelentkezett. A magyar tudományosság — ebbe minden bizonnyal jócskán belejátszott az adott társadalmi struktúra is — egy emberöltővel elmaradva kezdte asszimilálni, hasznosítani mindkét, nyugaton uralkodó irányzatot. Szabó Imre szerint a pozitivizmus térhódítása a kiegyezést követő évtizedre tehető, virágzása a századforduló utánig tart (*Magyar pozitivisták. Korunk*, 1940. 736—743.). A szellemtörténet bölcséleti alapvetését is ez a megkétszetség jellemezte. A kolozsvári egyetem dísze, az első magyar filozófiai rendszer kidolgozója, Böhm Károly (utolsó előadásainak hallgatói között ott ült *A magyar regényirodalom története az első magyar társadalmi regény megjelenéséig* című dolgozatával a bölcsészkar 1911. évi, 200 koronás pályadíját elnyerő fiatal György Lajos is) akkor kísérletezik Comte és Kant összeházasításával, amikor Európa-szerre már a Kantot egészen más módon értelmező Dilthey, Windelband és Rickert nézetei hatnak és uralkodnak. S csupán posztumusz műként, 1912-ben jelenik meg *Az értékelés fenomenológiája a XV. századig* című Böhm-tanulmány, az első filozófiai munka minálunk, amely már a korszerűnek számító szellemtörténeti módszerrel vizsgálja kutatása tárgyát. S bár Budapesten egy reáliskolai irodalomtanár, Horváth János már 1908-ban megpróbálkozik az egész magyar irodalom anyagának „egy belőle nyert szintetizáló elv“ segítségével totális struktúrává alakításával, kísérlete évtizedekig visszhangtalan marad.

A György Lajosnál mindössze öt évvel idősebb Lukács György útja az erősen különböző intellektuális környezet hatására a kolozsvári tudósától eltérő irány felé tart. Lukács a budapesti egyetemen szerzett doktorátusa után, huszonkét éves korától, 1912—1918 között Heidelbergben él, ahol baráti kapcsolatba kerül Max Weberrel, a korabeli német szellemtörténet és szociológia kiváló képviselőjével — György Lajos viszont majd csak másfél évtizeddel később, 1927-ben, 37 éves fejjel jut ki Németországba. Az 1910-ben megjelent *A lélek és a formák* esszéiben az ifjú Lukács szellemtörténeti módszerrel kísérli meg, mégpedig sikerrel, az esztétika néhány döntő kérdésének megválaszolását. Ugyanabban az időben a kolozsvári bölcsészkar neves professzorai, így Dézsi Lajos, aki majdan, a szegedi egyetemen József Attilát pártfogolja, Zolnai Gyula, Csengeri János, Szádeczky Lajos, de a társadalmi változásokat kutató, progresszív gondolkodású egyetemes történész, Márki Sándor is — akit halálakor majd emlékkönyvvel tisztelt meg hálás tanítványa, György Lajos —, hogy csak a legnevesebbeket említsük, „a jól kipróbált“ pozitívizmussal mint egyetlen tudományos módszerrel ismertetik meg hallgatóikat. Kolozsvárra Horváth János dolgozatának és Lukács György esszégyűjteményének híre ekkor még nem jut el.

Erthető tehát, hogy a kar kítüntetettje, a 21 éves korában, tehát meglepően fiatalon (Marosvásárhelyen, 1890. április 3-án született), már két, nyomtatásban is megjelent munkával jelentkező utolsó éves bölcsészhallgató György Lajos természetesen gesztussal jegyzi el magát a pozitivistá módszerrel, az irodalmi tárgy-és motívumtörténettel, és kötelezi el magát irodalomtörténész professzora hatására egész életére a régi magyar irodalom kutatásának. *A Szép Magelona — 1676* betűhív szövegkiadása, a lovagregény minden vonatkozását feltáró terjedelmes előszóval — első opusa. A másfélszáz lapra terjedő munka a pontos, rendszeres és távolabbi összefüggések kimutatására is képes ifjú tudós teljesítménye, amelyet még az évben követ a második, a XVIII. század végén élt Kónyi János tündérmeséinek eredetét feltáró, *Kónyi és D'Aulnoy* című forrástanulmány. Kétségtelen, hogy a pályakezdő György Lajos a filológia és nem az esztétika megszállottja.

De csodálkozhatunk-e, hogy a szegény sorsú, tekintélytisztelő egyetemi hallgató, aki legfogékonyabb ifjú szentdejében a korszak nagytekintélyű filológusainak tanítványa, egész életére elkötelezi magát az irodalmi tárgy- és motívumtörténetnek? Nyilván nem véletlen, hogy még egy negyedszázaddal később, 1934-ben is, több mint ötven tudományos értékű munkával a háta mögött, György Lajos a pozitivisták módszer előnyeire irányítja a figyelmet, s meglehetősen tartózkodó hangon nyilatkozik az akkor nálunk általánosan uralkodó szellemtörténeti irányzatról (*Tárgytörténet és irodalomtörténet. ITK.*, 1934. 225—233). Jellemző, hogy a magyar irodalomkutatásról szólva, az emberöltővel korábban élt Heinrich Gusztávot és Katona Lajost, az *Egyetemes Philológiai Közöny*, illetve az *Irodalomtörténeti Közlemények* egykori tudós szerkesztőit emeli mindenek fölé. Megállapítja: „A magyar tárgytörténet értékére jellemző, hogy virágkora a magyar irodalomtörténetírás legmozgalmasabb és legeredményesebb időszakával esik egybe. Neki köszönhetjük a kódexirodalmunk tudományos feldolgozását, a régi emlékeink értékeinek és kapcsolatainak megállapítását s általában mindazokat a tárgyi eredményeket, amelyek a magasabb szempontú összefoglalásoknak alapot teremtettek és tért nyitottak.”

György Lajos valóban helyesen mutat rá arra, hogy a tágabb horizontú szellemtörténeti összefoglalások — melyeknek divatja éppen a 20-as, 30-as években virágzott ki, a legsokezübbben a *Minerva* körül — csak akkor eredményezhetnek időtálló megállapításokat, ha a „pozitivisták” pontosságú filológiai aprómunkára alapozódnak, ha megfelelő összhang, egyensúly alakul ki az *analitikus* jellegű tárgytörténet és a *szintetikus* irányú irodalomtörténet között. Goethe máig érvényes esztétikai alapvetésére hivatkozva fejt ki, hogy *minden irodalmi mű, bármiféle művészeti termék hármas eredőjű: az eszmének, a tárgynak és a formának egysége*. Ennélfogva az *irodalomtörténetnek* is, hacsak nem akar száraz kronológia vagy egycélmű kutató pszichológiai érdeklődésének vadászterülete lenni, e három erdőnek megfelelően hármas feladatot kell vállalnia: *ki kell elégítenie az irodalmi eszmetörténet, a forma- és stílustörténet, valamint a tárgy- és motívumtörténet szintetizálásának követelményét*.

Ma, amikor a szocialista eszmeiségű irodalomtörténet már nemcsak igény — mint György Lajos tevékenysége idején —, ez a terminológia ósdiak tűnhet. De hogyha a szavak mögé nézünk, és a koncepció tartalmát vizsgáljuk, csakhamar rájövünk arra, hogy a marxista szintézis — természetesen nem az *idealista szellem-történet eszmeisége alapján* — lényegében rokon az irodalomtörténetírás goethei ihletésű modelljével.

Az eddigiek alapján esetleg az a téves nézet alakulhatott ki az olvasóban, hogy a pozitívizmust felváltó „korszerűbb” szellemtörténeti módszert, illetve ennek eredményeit a marxista irodalomtörténeti kutatás számára használhatóbbnak, értékesebbnek tartom. Erről azonban szó sincs. Csupán azt állítom, hogy mind a pozitivisták, mind a szellemtörténészek legjavának életműve *adataiban és eredményeiben* felhasználható a marxista irodalomtörténetírás számára. Ugyanakkor az átlag vagy az átlagon aluli szellemtörténészi produkciók — például Farkas Gyula talajtalan szellemi konstrukciója — sokkal kevésbé értékesíthetők ma, mint a hasonló színvonalú, de adatokban gazdag, bibliográfiai kiindulásként használható, még oly szellemtelen pozitivisták munkái is, mint például Császár Elemér vagy Pintér Jenő némely tanulmányai. Az irodalomtörténész György Lajos teljesítményét azonban nem a felsoroltakéval kell mérnünk.

Persze, nincs szándékomban a tőlünk idegen társadalmi elkötelezettségű, sőt az általa vizsgált történelmi korszak társadalmi mozgásformái iránt a legteljesebb közönyösséget mutató irodalomtörténész György Lajost marxista értelemben elkötelezett írástudóként „értékelni”. Meddő vállalkozás volna, mint ahogy fölösleges lenne a magyar pozitivisták irodalomtörténeti iskola korábbi nemzedéke leginkább „előremutató”, nagy egyéniségeinek — például Riedl Frigyesnek — esetleges ilyen-szerű „átértékelése”. Arra sincs viszont semmi ok, hogy bármelyikük tisztas eredményeit elhallgassuk, és ami hasznosítható belőle számunkra, ne hasznosítsuk. A pozitivisták iskolát követő magyar irodalomtörténészek legjavának eredményeit — beleértve a György Lajoséit is — csakúgy, mint a szellemtörténészek elitje munkásságának jó részét — Horváth János életművére utalunk elsősorban — nem a polgári ideológia szellemében kialakult módszerek, e módszerek fogyatékossága jellemzi; a magyar irodalomtudomány 1902-től számítható, úgynevezett modern korszakának legjobbjai az általuk követett polgári irányzatok korlátai, esetleges szociális közönyösségük vagy konzervatív, retrográd társadalmi elkötelezettségük ellenére alkottak sokszor időtállókat.

Köztudott, hogy a szorgalmas pozitivisták, jórészt tárgy történeti kutatásaik jellege miatt, általában terjedelmes életművet hagytak maguk után. E tény ismeretében is csodálatosan termékenynek kell minősítenünk György Lajos negyven esztendő óta átfogó tudósi pályáját. Nagyrészt erdélyi levéltárakban, könyvtárakban elhelyezve, korábban ismeretlen kéziratokat, ritka nyomtatványokat példás pontossággal feldolgozó, önálló kiadványként megjelent filológiai vonatkozású munkáinak száma megközelíti a félszázad, tudományos becsű folyóirat-publikációi újabb félszázadra rúgnak. Különösen akkor nő meg György Lajos életművének értéke, ha tekintetbe vesszük, hogy egyetlen munkája sem kompiláció, egyetlen tanulmánya sem mások búvárkodásainak kisajátításával készült kivonat, újrafogalmazó „főlhasználás”. Számos „nagy névnek” tartott irodalomtörténész bevett gyakorlatától eltérően, mindenkor a forrásokig ment vissza: minden adata pontos, megbízható — öröm nyomában dolgozni. Ezt a ritka érényt többre kell értékelnünk, mint a különben ugyancsak nem mellékes „mennyiségi termelést”.

György Lajos irodalomtörténetírói munkássága egyébként túlmutat az adathalmazozó pozitívizmuson. Nagy, szintetizáló traktátusaiban eredményesen kísérli meg az elvben főlvázolt „goethei” irodalomtörténeti modell megvalósítását: nem ragad meg az adatoknál, mind pozitívista kortársai, akikkel egy kalap alá szokták venni, hanem — bár a társadalomtörténettől elvonatkoztatva — az irodalmi eszmétörténet és stílustörténet megírására vállalkozik.

Gazdag irodalomtörténetírói életműve áttekintésekor meglepően rendkívüli céltudatossága is. Érdeklődése kezdettől haláláig azonos irányú volt. Mint már láttuk, indulásától fogva feladatának tekintette a magyar regény előzményeinek, kialakulása körülményeinek vizsgálatát, ugyanakkor szépprózának egy, előtte a kutatóktól eléggé elhanyagolt, de mindenkor gazdagon virágzó műfaja, az anekdota fejlődése is négy évtizeden át foglalkoztatta. Irodalomtörténeti érdeklődési körének szférájába időben mindvégig a régi és a felvilágosodás kori magyar irodalom tartozott.

Allandóan foglalkoztatta az összehasonlító irodalomtörténet is, úgyanyira, hogy a kolozsvári összehasonlító irodalomtörténeti iskola folytatóját és jelentős képviselőjét tisztelhetjük személyében. Minden lehetséges alkalommal szerét ejtette, a magyar irodalom kutatása során is, az egyetemes irodalom felé mutató kapcsolatok föltárásának.

Eredményesnek bizonyult filológiai nyomozása a magyar anekdoták több évszázados útját és fejlődését tárta fel, kimutatva nemcsak nyugat-európai, hanem távol-keleti forrásait is. Ez irányú munkássága záróköveteként tekintjük az 1934-ben kiadott *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* című monográfiáját, amelyben a műfaj történetének dokumentált felvázolása mellett 250 vándoranekdota útját követi. Ötvenes tanulmányban ismerteti az anekdota múltját a görögöktől kezdve s folytatva a középkoron át századunkig. A források listáján, mások mellett, Mikes, Mikszáth, Jókai, sőt még Szabó Dezső is szerepel. Számos írónk életműve kap új fényt György Lajos hazai és külföldi forráshelyeken páratlan szorgalommal felkutatott adatai, téma- és motívumtörténeti fejtegetései fényében. Valóságos kincseshánya a magyar széppróza, a komparatiztika, de a népköltészet kutatói számára is ez a monográfia, amelynek függelékeként a bemutatott kétszázötven példát mintegy 20 000 közül választotta ki a szerző. Nagyközönségnek szánt, *Világjáró anekdoták* című, két kiadást megért (1938, 1942), mulattató könyve ugyancsak annyi anekdotát tartalmaz. Tóth Béla kiadványa mellett a legnépszerűbb és legigényesebben összeállított ilyen jellegű gyűjteményünk. Ez, valamint kéziratos hagyatékában maradt, magyar írókról szóló, 1000 anekdotát tartalmazó összeállítása méltán fölkelthetné kiadónk érdeklődését.

Irodalomtörténeti kutatómunkájának legmaradandóbb eredménye a magyar regény előzményeinek és kialakulásának föltárása. Főművéről, *A magyar regény előzményei* (1941) című félezer oldalas szintézisről, amely máig a témakör legteljesebb összefoglalásának számít, érdemes Bóka László *Magyar Csillagba* írt értékeléséből idéznünk: „A magyar regényről szellemes tanulmányokat, sőt monográfiákat is olvastunk, s most mégis meghökkenve forgatjuk György Lajos hasznos könyvét, mely a magyar regény előzményeiről szól, mert nem ártott volna, ha a benne foglaltak így összegyűjtve megelőzhatték volna a sok hamari [szellemtörténeti] szintézist. A XIX. század nagy magyar lendületéről még mindig romantikusan gondolkodunk, nemcsak Petőfiről, de sok minden jelenségről is hisszük, hogy üstökésként tűnt fel egünkön. György Lajos adatai a magyar regény előképéről, a »ro-

mánról» mutatják ki, hogyan készítette elő e műfajt, nemcsak a regényolvasás igényét, hanem az akkor szükséges irodalmi ízlést is. 1730-tól 1840-ig háromszáznolcvanöt románról tud, közli a román teljes címét, eredetijének vagy forrásainak címét, rövid tartalmi ismertetését, s irodalmából is mindazt, mi a román megszületésére fényt vethet. A bibliográfiát bevezető szövegrész ismerteti a román térhódításának történetét, a kedveltebb típusokat, s tisztázza a román viszonyt a regényhez. Szempontjaival nem mindig ért egyet az olvasó, de e mű nem vitára ingerel, hanem hálára készítet és tanulásra indít.“ (1941. 226—227.)

Általánosságban már utaltam arra, hogy György Lajos — bár elhatárolta magát a szellemtörténészekről —, különösen életpályája második felében, nem zárkózott el az akkor divatos szellemtörténeti módszer alkalmazásától sem. „A módszer pozitívista, a korszakokon átívelő szemléletmód szellemtörténeti“ — állapítja meg teljes joggal az anekdota-monográfia egyik bírálója, Zolnai Béla (*Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1935. 422.). Figyelemre méltó, hogy főművének fontos és szerves részei *A román és az olvasóközönség* meg *A román és a közvélemény* című fejezetek. S ezekben az irodalomszociológiai részekben, ha nem is lep meg olyan szintű szépirodalmi veretességgel, ha nem is tudja annyira megeleveníteni tárgyát, mint Horváth János a középkori művelődésünket bemutató írásaiban, a tárgyi ismereteket, adatokat a kötelező hűvös tárgyilagossággal kifejtő tudós hangja helyenként mégis fölizzik, stílusa érzékletessé válik. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a műfajnak az első igazi magyar regény, az *Abafi* megjelenését megelőző száz esztendejéről képet adó monográfia nemcsak kiváló, számos eredeti meglátásban gazdag irodalomtudósi teljesítmény, hanem egészében élvezetes olvasmány is. Sajnálhatjuk, hogy György Lajos nem lépett előre az időben, s nem kutatta végig az egész XIX. századi magyar próza tárgy- és motívumtörténetét.

György Lajos összehasonlító irodalomtörténeti ténykedésére éppen csak utaltam. Idevágó tanulmányainak, adatközléseinek száma jóval meghaladja a félszázat, összefoglaló, monografikus munkát a komparatistika területén azonban már nem tudott kiérlelni. Ez alkalommal nem vállalkozhatom sokfelé ágazó, végső soron majdnem minden magyar irodalomtörténeti jellegű művében is — néhol csak bűvópatakszerűen, másutt szembeszökően — jelentkező világirodalmi motívum-, tárgy- és hatás-vizsgálatainak értékelésére. Hogy tudományosságunkat milyen kár érte monografikus világirodalmi kitekintése el nem készültével, azt akkor érzékeljük igazán, ha kézbe vesszük félszáz oldalas *Magyar elemek a világirodalomban* című összefoglalását és a *Magyar elemek a román irodalomban, Magyar elemek a german irodalomban* (mindhárom 1924-ben jelent meg) című részlettanulmányait, valamint a kétoldali kapcsolatokra rámutató dolgozatát 1946-ból: *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai* címűt. Mindezeket figyelembe véve, György Lajost a korszak jeles magyar komparatistái közé sorolhatjuk, aki nem volt méltatlan példaképéhez, Katona Lajoshoz.

A kisebbségi kultúra mindenese

Egyik bibliográfiai munkájában közli György Lajos, hogy az 1919. január 1. és 1924. december 31. közt eltelt hat esztendő alatt Romániában 1066 magyar könyv jelent meg, melynek 89%-a eredeti munka. A romániai magyar irodalom első öt esztendeje 330 periódikát termelt ki, ebből 15 — többnyire kérésélettű — szépirodalmi jellegű lap. Ezek a statisztikai adatok jelzik szellemi életünk gazdagságát a kezdetektől fogva. S ennek a sokszínű, Proteusz-arcú tevékenységnek György Lajos volt első számbavevője. Sorra adta közre ma is nélkülözhetetlen, példamutatóan pontos könyvészeti összegezéseit: *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919—1923, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919—1924, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925. év címen.*

Ezzel a termést begyűjtő vállalkozással nemcsak adatokat hordott egy helyre, hanem tényeket, mozgalmakat is számontartott. Az első hat év minden fontosabb megmozdulását értékeli *Az erdélyi magyarság szellemi élete* című, 1926-ban frott, 80 lap terjedelmű füzetében, melynek dokumentumértéke mellett legfontosabb érdeme a számbavevő, számontartó gondoskodás. Ugyanazzal a gonddal, amellyel kulturális örökségünk értékeit válogatta, értékelni, becsülni tudta a jelen és a közelmúlt teljesítményeit is. Nemcsak Valkai András XVI. századi kalotaszegi énekszerző, Kónyi János és András Sámuel, a két anekdota-gyűjtő, s Bálint Gábor, az

Azsiát járt kolozsvári nyelvészprofesszor emlékének megőrzésére fogott tollat. Balogh Endre, a korán elhunyt erdélyi novellista, a könyvtáros Gyalui Farkas, az irodalom- és történelemkutató Borbély István, a román—magyar közeledés egyik, minden tiszteletet megérdemlő harcosa: Bitay Árpád vagy az irodalomtörténész tanár, Rajka László egyaránt megkapták György Lajos „koszorúját” egy-egy életrajzi vagy könyvészeti összeállítás formájában. Nemcsak a számára kedves személyiségek, hanem kisebbségi kultúránk egykori intézményei is hűséges krónikásukra találtak benne (Az „Erdélyi Múzeum” története 1874—1937, Az „Erdélyi Múzeum” ötven esztendeje, Erdélyi könyvtár és levéltárügye, Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, A Benigni-könyvtár).

György Lajos azonban nemcsak számbavette, számontartotta a zsengekorú romániai magyar kultúra eredményeit, hanem — polgári eszményei szerint — páratlan energiával igyekezett megteremteni felszínre törésének, kifejlődésének feltételeit is. Az elsők között ismerte föl a szellemi élet devalválódásának veszélyét: „egyszerre csak azt kezdtük észrevenni, hogy gyom növi be az ígertes termést, hogy sok visszaélés húzódik meg a magyar kultúra megmentésének jelszava mögött” — vallja. Az egészséges fejlődés biztosítása érdekében egyre sürgetőbb szükségletté válik az esztétikai mércét alkalmazó irodalomkritika megteremtése. Ennek fórumaként indították 1924-ben az Erdélyi Irodalmi Szemlét, amely csak később szélesedett — az 1917 óta szünetelő Erdélyi Múzeum pótlására — tudományos tartalmúvá. Ezután a Szemle igyekszik megteremteni a kapcsolatot a román és magyar tudományosság között. Első számának megjelenésétől számíthatjuk a romániai magyar művelődéstörténet második szakaszát. „Bátor fellépése és hangja nagy ellenhatást váltott ki, úgyhogy feljajdult rá az egész erdélyi irodalom, főképpen a napisajtó, amely nem bírt arra a szempontra emelkedni, hogy az elvi alapon álló kritika nélkülözhetetlen tényezője az egészséges irodalmi életnek. Néhány heves polémia őrzi ennek emlékét, s az a szomorú tapasztalat, hogy az erdélyi irodalom még nem edződött hozzá a kifogásoknak még a tárgyilagos, szempontos megmondásához sem” — értékeli a lap közelmúltját György Lajos az első helikoni összejvetel évében, Az erdélyi magyarság szellemi élete című munkájában.

Az 1924-es esztendő derekától, négy évfolyamon át, 1928 őszéig György Lajos szignálta e kezdeti korszak egyetlen életképesnek bizonyuló irodalmi-művészeti folyóiratát, a Pásztortűt. A nagyon vegyes színvonalat képviselő szépirodalmi anyagból esetlegesen összeálló Pásztortűz nemcsak formátumában, külsejében, hanem lényegében is megváltozott, miután György Lajos átvette Nyíró Józseftől a szerkesztést. Egész sor olyan külső munkatársat vonultatott föl a kéthetenként megjelenő, számos illusztrációval díszített lap hasábjain, akikről korábban egyáltalán nem, vagy csak elvétve olvashattak a lap előfizetői. Kelemen Lajos és Csűrű Bálint, Szopos Sándor és Herepei János, Tavaszgy Sándor, id. Xántus János, Kós Károly és Tamási Aron, Bitay Árpád és Papp Ferenc csak taláalomra kiragadott nevek a sok tucatból. A Pásztortűz, gyakran egyes szépírók rosszallása ellenére, 1924 júniusától 1927 januárjáig, György Lajos Németországba utazásáig nemcsak szépirodalmat, recenziót és művelődési híreket közöl, mint korábban, hanem rengeteg közérdekű művelődéstörténeti anyagot is. Megemlékezést Kantról, Jakab Ödönről, Adyról, Kemény Zsigmondról, Byronról, Gyulai Pálról, a nagybányai festőiskoláról, Gecse Dánielről, a rádióról, Walter Crane-ről, Peteleiről és több román kulturális-irodalmi személyiségről. Közread Bartók- és Kodály-kottát éppúgy, mint Ady- meg Alecsandri-verseket. Egy évi munka után érthető módon feljavul a szépirodalmi rész is, hiszen 1925 júliusától a szerkesztőség főmunkatársi gárdája kiegészül. Ezután Gyallay Domokosé mellett a korszak két legjobb erdélyi költőjének, Áprily Lajosnak és Reményik Sándornak a neve is díszíti a lap fejlécét. Nem véletlen, hogy a Helikon megjelenéséig a legnépszerűbb, legolvasottabb erdélyi folyóirat a György Lajos szerkesztette Pásztortűz.* Főszerkesztői minőségében állítja össze a Pásztortűz (Erdélyi) Almanach 1925 című kiadványt is, amely a romániai magyar kultúra első öt esztendejének keresztmetszete kívánt lenni. Ugyanerre az időre esik a Pásztortűz Könyvtár meg az Erdélyi Klasszikus Regények sorozatok útnak indítása is. Hallatlan energiával dolgozik, egész munkaközösségek feladatát vállalja egymaga.

* Ez a népszerűség természetesen nem mond ellent a Pásztortűz középosztályi családi jellegének; jellemző, hogy Szentimrei a lapot az Új Időkhöz hasonlította. — A szerkesztőség.

1926—1929 között, harmadik évfolyamától, főszerkesztője az *Erdélyi Irodalmi Szemlének*. A Borbély Istvántól átvett szerkesztői stafétát birtokában „a történelmi erdélyi közszellem” néha poros, máskor provinciális orgánumból a romániai magyar tudományosság fórumává alakította ezt a folyóiratot, amely azonban továbbra sem volt mentes a konzervatív elfogultságoktól. Az értelmiségi közvélemény elismerését fejezte ki Szentimrei Jenő a *Korunkban* (1927. 89.), amikor dicsérőleg írt a *Pásztortűzt* és *Erdélyi Irodalmi Szemlé*t szerkesztő György Lajos munkájáról, különösen bibliográfiai tevékenységéről. A *Szemle* örökébe 1930-tól az újrainduló *Erdélyi Múzeum* lépett. Az Erdélyi Múzeum Egyesület szakosztályainak György Lajos főtítkár szerkesztésében újra megjelenő közlénye a romániai magyar tudomány termésének reprezentatív megjelenési lehetőségét biztosította. (Egy évtized után Szabó T. Attila vette át a szerkesztést, s szerkesztői feladatát 1947-ig láthatta el.) A negyedévenként 7—8 ív terjedelemben megjelenő *Erdélyi Múzeum* új folyamát elsősorban társadalomtudományi, a kisebbségi helyzettel, életformával foglalkozó társadalmi-politikai, valamint maradó becű művészettörténeti, pedagógiai tanulmányok, tárgytörténeti és szellemtudományi módszerrel készült irodalomtudományi értékezesek, továbbá történelmi, régészeti, néprajzi, filozófiai, kisebb számban pedig természettudományi tanulmányok, közlések tették gazdaggá. Még a *Szemle* égisze alatt indította meg György Lajos az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatát. Ezek a különnyomatok azokhoz is eljuttatták a romániai magyar tudományosság eredményeit, akik nem fizettek elő a *Szemlére*, illetve a *Múzeumra*. 1940-ig, György Lajos szerkesztésében, 120 füzet jelent meg e sorozatban.

Közben lassan-lassan, id. Kántor Lajos és mások fáradozásai eredményeként, a tetszhalálból életre kel az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület. 1930-tól pedig a korábbinál is teljesebb, szélesebb körű tevékenység kibontakozásának ad formát és keretet; ezzel a momentummal kezdődött el a romániai magyar tudományos élet fejlődésének első nagy, a gazdasági válság ellenére is virágzó tízéves korszaka. György Lajos vállalta, az *Erdélyi Múzeum* folyóirat és a *Füzetek* mellett, 1931—1940 között az *EME Vándorgyűlései Emlékkönyve* szerkesztését is. A vándorgyűlések ebben az időszakban fontos feladatot töltek be: ébren tartották a tudományok iránti érdeklődést Erdély-szerte. Egy másik vállalkozása: 1933-tól az *Erdélyi Iskola* társszerkesztése.

Szerkesztői feladatvállalását — tudatosítva a lényeges, elhatároló világnézeti különbségeket — a Gaál Gáboré mellett kell számontartanunk. A korszak folyóirataival ismerkedő számára meglepő, hogy a György Lajos jegyezte számos időszaki kiadványban sehol sem bukkan pongyola, magyartalan fogalmazású mondatokra; s ez nyilván nemcsak a szerzők érdeme, hanem a gondos, pontos szerkesztőé is. Kortársai egyértelműen vallják, hogy György Lajos, a szerkesztő, nemcsak az *Erdélyi Iskola*, hanem az *EME* kiadványai szerzőinek kéziratait is egytől egyig átfésülte, hogy a legelvontabb vagy akár a leggyakorlatibb jellegű tudományág képviselőjének forrásértékű vagy akár népszerűsítő írásai mindenkor példásan kifogástalan nyelvi kontőrsben kerüljenek az olvasók szeme elé.

Stílusérzéke átlagon felüli. S hogy mennyire tudatos stilisztá volt, bizonyítják a középiskolások számára írott, szerkesztett magyar nyelvtan és irodalom tankönyvei meg nyelvművelő írásai. Az 1922—1938 között kiadott kilencféle György Lajos-tankönyv nemcsak az irodalomtörténet, irodalomelmélet berkeiben otthonos tudós, hanem a tanítás gyakorlatát is ismerő pedagógus munkáját tükrözi. Rövid ideig a budapesti gyakorló gimnáziumban, ezután két éven át Mezőkövesden, majd a kolozsvári Marianumban állt katedrára. 1920 szeptemberétől 1923 őszéig ez a kolozsvári leányiskola egy koedukációs rendszerű tanárképző főiskolának is otthont adott, amely György Lajos irányításával működött. Erre a korszakára emlékező egykori tanítványaival nem sikerült találkoznom. Annál több olyan emlékezésre akadtam, akik azokból az évekből emlékeznek György Lajosra, amikor újraszervezte a Lyceum-könyvtárat, amelynek két termét közel két évtizeden át az egyetemi és főiskolai hallgatók rendelkezésére bocsátotta. Majd olyanokra, akik 1940 őszétől 1947 tavaszáig egyetemi katedráról hallgatták irodalomtörténeti előadásait. Az emlékezők szerint nem volt nagyhatású szónok. Nyolcadrét lapocskákról olvasta fel monoton, kissé papos hangon kurzusait. Precíz volt: igazi filológus. Szemináriumvezetőként és persze a szigorlatokon sem mutatkozott másként. Nem hangulatember, hanem mindig egyformán igényes, többek szerint szigorú az osztályozásban. Tanítványai szívesebben találkoztak vele a Diákvédő Hivatalban, amelynek a 40-es évek elejétől elnöke lett. A Diákvédő Hivatal ajtaján különös felirat fogadta a több-

nyire segélyért kopogtatókat. Egy Széchenyi-idézet: „Egy kicsit én is világítok.“ S alatta — akkor, amikor az egyetemi professzorokat kötelező volt méltóságos úrnak titulálni — a címkórságban szenvedő társadalom megbotránkoztatására, a nonkonformista felszólítás: *Megszólításom: professzor úr.*

Élete utolsó jelentős teljesítménye különben a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében kifejtett tevékenysége volt, amelynek a kezdetektől, 1945 szeptemberétől prorektora lett. Közvetlenül Kolozsvár fölszabadítása után munkába állt, és lankadatlan szorgalommal működött közre az új, demokratikus egyetem létrehozásában, amelynek Magyar Irodalomtörténeti Intézetében a modern irodalmat előadó Jancsó Elemér professzorral együtt, akárcsak 1940 és 1944 között, mindössze két tagból álló segédszeméllyzettel látta el a tanárképzés és kutatónevelés feladatát. Hallgatóival a kötelező szakdolgozatokban, valamint a doktori értekezésekben elsősorban a hazai könyvtárak és kéziratárak anyagát dolgoztatta fel, persze nem melőzve az összehasonlító irodalomtörténet nyújtotta tanulságokat sem.

A nagy „de“ ...

Ennyi tudományos eredmény, ennyi tudományos szervezői érdem mellett hogyan lehet mégis, hogy 1947-től máig csupán egy-két bibliográfiai utalásban találkozhattunk György Lajos nevével? Hogy csupán a közelmúltban, a Babeş—Bolyai Tudományegyetem közlönye, a *Studia* filológiai sorozatában Jancsó Elemér professzor *A magyar irodalomtörténetírás ötven esztendeje a kolozsvári tudományegyetemen* című összefoglalásában (1969. fasciculus 2.) foglalkozott bővebben a két világháború közötti erdélyi magyar művelődés egyik legeredményesebb munkásával? Hogy csak az idősebb generáció emlékeiben él a huszonegy esztendeje elhunyt György Lajos tevékenysége?

Nem esetleges, nem véletlen eredménye ez a hallgatás. Ugyanis a romániai magyar tudományosság e jeles alakja korántsem egyértelműen értékelhető jelenség. Számos retrográd vonása miatt következett be a halálát követő, emlékét és műveit körülvevő két évtizedes csend.

György Lajost kora gyermekkorától elszakíthatatlan kötélékek fűzték az elmúlt fél évszázadban a társadalmi haladással nemegyszer szembeforduló római katolikus egyházhoz. A törvényes házasságon kívül született György Lajos a katolikus egyháznak köszönhette fölnevelését, taníttatását, az egyház nevezte ki, töretlen hűsége jutalmául viszonylag igen fiatalon, a Marianum mellett működő tanárképző, majd a liceumi könyvtár élére. S a „Státusz“ pénzén tölthetett másfél évet tanulmányúton Németországban. György Lajos állásfoglalását professzori és prorektori tisztségében is meghatározta ez a kapcsolat.

Irodalomszervező és különösen irodalomkritikusi munkásságát ugyancsak mindenkor meghatározta ez az elkötelezettség. Az európai műveltségű, kivételes esztétikai érzékenységgű irodalomtudós 1923-ban Gyallay Domokosban látja a „leginkább és leigazabban erdélyi író“. (Nem György Lajos mentségéül ugyan, de a valóságú mérlegelés érdekében utalhatunk legnagyobb polgári irodalomtörténészünk, Horváth János „kritikusi“ elfoglaltságára: ő Vargha Gyula költészetét értékelte érdemtelenül sokra.) György Lajost szerkesztői munkájában is mindvégig határozott valláserköles meggyőződések befolyásolták. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Pástor*, az *Erdélyi Tudományos Füzetek*, majd az *Erdélyi Múzeum* hasábjain, nem is szólva az *Erdélyi Iskoláról*, a baloldali elkötelezettségű szerzők nevével csak nagy ritkán, elvétve találkozhatunk. Érdekes módon azonban, tudományos tevékenységét, irodalomtudományi munkáját alig befolyásolta mély vallásossága. Csupán egy kisebb jelentőségű dolgozata, még 1934-ből, egyházi vonatkozású (*A kordaviselők legrégibb magyar nyelvű rendtartása — 1660*). Viszont a ritka tudományos becsű *Nagyenyedi Demokratikus* 1943-as, nagyközönségnek szánt szemelvényes kiadásából szerkesztőként csaknem mind kihagyta Hermányi József antiklerikális és az arisztokráciára rossz fényt vető anekdotáit.

Gaál Gábor egy 1930-as, *Korunk*-beli, *A mi erdélyi irodalom arcvonalai* című tanulmányában a társadalmi tudat aspektusából próbálja meghatározni két világháború közötti irodalmunk főbb irányzatait. Eszerint akkor bizony egyértelműen az „akademizmus arcvonalába“ illett György Lajos tevékenysége. De nem szabad megfedelkednünk arról, hogy az erdélyi magyar tudományosság képviselőinek többségét 1930-ban habozás nélkül „az akademizmus arcvonalához“ lehet so-

rolni. Az sem közömbös, hogy éppen a húszas évek végétől, németországi tanulmányútja után, határozott szemléleti haladást figyelhetünk meg György Lajos pályáján. Kétségtelen, hogy az európai és az erdélyi társadalmi-politikai változások is, akárcsak az a tény, hogy ezután kerül állandó személyes kapcsolatba az egyetemi fiatalsággal, befolyásolták ilyen irányú fejlődését. Míg a húszas években egyértelműen konzervatív erők kulturális-tudományos exponense, a harmincas évektől egyre közelebb kerül a mérsékelt társadalmi haladásért síkra szállók táborához. Katolikus színezetű polgári-humanista alapállása viszont mindvégig változatlan maradt. Jellemző ugyanakkor megváltozott politikai nézeteire, hogy 1937-ben rokonszenven követte a Vásárhelyi Találkozó eseményeit.

A fő kérdés azonban az, hogy az irodalomtörténész és irodalomszervező György Lajos tevékenysége objektíve, történelmi távlatból nézve mennyire volt értékes, hasznos a társadalom egésze, a haladó nemzetiségi kultúra számára. Egy forrongó, az osztályharc kiéleződését mutató korszakban, közel negyedszázaddal ezelőtt, a kérdés nyilván másképpen tevődött fel. Természetes, hogy amikor a népi demokrácia a főiskolai oktatás megreformálását napirendre tűzte, nem tudományos és irodalmi életünk eredményes munkását látták már az új korszak fiataljai a halk szavú, zárkózott György Lajosban. Az időszerű társadalmi-politikai feladatok háttérbe szorították az emlékeket is. Például azét az 1944-es epizódét, amikor egyik előadásán a mindenkitől galambepéjűnek és rendkívül tartózkodó természetűnek ismert professzor erősen kijött a sodrából, ugyanis néhány „fajvédő” diák ki akarta kergetni zsidó hallgatóit; György Lajos dühkitörésétől kísértén azonban az „árja fajvédőknek” kellett kitakarodniuk.

De a negyvenes évek végén már benne fészkelte a halálos betegség, a fehérvérűség, amely rövidesen elpusztította szervezetét. 1950 szilveszterének éjszakáján halt meg.

Azóta két évtized telt el. Sok minden kihűlt emlékezetünk s az idő rostáján. Mércéink is változtak. Nem árt időről időre elvégezni az újrarostálást, szenvedélyektől és elfogultságoktól mentesen.

Györkös Mányi Albert metszete